

DENGBÊJIYA JINÊ JI HÊLA PATRONAJ, PERWERDEHÎ, ROL Û NÊRÎNA CIVAKÎ Û ÎCRAKIRINA HUNERÊ VE

WOMEN'S DENGBÊJÎ IN TERMS OF PATRONAGE, TRAINING, SOCIAL ROLE AND PERSPECTIVE AND ARTISTIC PERFORMANCE

PATRONAJ, EĞİTİM, TOPLUMSAL ROL VE BAKIŞ VE SANATI İCRA ETME YÖNÜNDEN KADININ DENGBÊJLİĞİ

Mehmet YILDIRIMÇAKAR*

Kurte

Xebata me li ser hunera dengbêjiyê û cihê jinê di hunera dengbêjiyê de, hûr dibe û hewl dide ku ji hêla patronaj, perwerdehî, rol û nêrîna civakî û îcrakirina hunerê ve dengbêjiya jinê veçire. Me di serî de qala hunera dengbêjiyê, sînor û pîvanên wê kir, kilam, stran û çîrok dane nasîn û cudahiya kilam(bêj), stran(bêj) û çîrok(bêjan) destnîşan kir û li gorî pêşveçûna teknolojiyê û guherînên civakî dengbêjî dabeşî du serdeman kir; dengbêjiya klasîk û ya modern. Di pey re em ketin pey pirsar: Gelo dengbêjên jin hene yan na? Me hewl da ku li gorî sînor û pîvanên dengbêjiyê û dabeşkirina me kirî em hebûna dengbêjên jin bidin nîşan û dengbêjiya jinê analîz bikin. Paşê me behsa patronaj, perwerdehî, rol û nêrîna civakî ya dengbêjên jin kir û astengiyên li ber îcrakirina dengbêjiya jinê û sedemên wan astengiyên tesbît kirin. Di encamê de hat dîtin ku gelek jinên dengbêj hene, ji ber guherîna şert û mercên civakî bi giştî nebe jî astengiyên li ber îcrakirina dengbêjiya jinê hêdî hêdî li hole radibin û jin êdî dikarin di warê giştî de bi rehetî dengbêjiya xwe îcra bikin û dengê xwe belavî cihanê bikin.

Bêjeyên Sereke: Hunera Dengbêjiyê, Dengbêjiya Jinê, Rola Jinê, Patronaj, Kilam, Warê Giştî.

Özet

Çalışmamız dengbêjî sanatı ve kadının dengbêjî sanatındaki yeri üzerine eğiliyor ve hamilik, eğitim, toplumsal rol ve bakış ve sanatı icra etme yönünden kadının dengbêjliğini analiz etmek istiyor. Başta ana hatlarıyla Dengbêjî sanatından, sınır ve ölçülerinden bahsettik, kilam, stran ve çîrok gibi türleri tanımladık ve kilam(bêj), stran(bêj) ve çîrok(bêj) arasındaki farkları tesbît ettik ve teknolojik gelişmeler ile toplumsal değişimler ışığında dengbêjî sanatını klasik ve modern dengbêjlik olmak üzere iki dala ayırdık. Ardından acaba kadın dengbêjler var mıdır? sorusunun peşine düştük. Dengbêjî sanatının sınır ve ölçülerine, yaptığımız

* Xwendekarê Doktorayê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Zanîngeha Bîngolê, e-mail: mehmetyildirimcakar@gmail.com

dallandırmaya göre kadının dengbêjliğinin varlığını göstermek ve kadının dengbêjliğini analiz etmeye gayret ettik. Daha sonra hamilikten, kadın dengbêjlerin eğitim süreçlerinden, toplumsal rollerinden, toplumun bakış açısından ve mesleklerini icra ederken karşılaştıkları zorluklardan ve sebeplerinden bahsedip bazı saptamalarda bulduk. Sonuç olarak bir çok kadın dengbêjin olduğunu, toplumsal değişimlerin de olumlu etkisi ile tamamen olmasa bile kadın dengbêjlerin mesleklerini icra etmeleri önündeki engellerin gün geçtikçe yavaş yavaş ortadan kalktığını ve kadınların kamusal alanda rahat bir şekilde dengbêjliklerini icra edebildiklerini ve seslerini dünyaya duyurabildiklerini tesbit ettik.

Anahtar Kelimeler: Dengbêjî Sanatı, Kadının Dengbêjliği, Kadının Rolü, Patronaj, Kilam, Kamusal Alan.

Abstract

This study aims to examine the art of *dengbêjî* (the traditional Kurdish singing/minstrelsy within its own standards) and the place of women in the performance of this art and endeavours to analyze women's *dengbêjî* through the terms of patronage, training, role and social perspectives and artistic performance. At the beginning information has been given about the art of *dengbêjî*, its borders and criteria and *kilam*, *stran* and *çîrok* have been introduced and the differences between a *kilam(bêj)*, *stran(bêj)* and *çîrok(bêj)* have been pointed out and the art of *dengbêjî* have been divided into two in the light of technological developments and social changes: classical and modern *dengbêjî*. Just afterwards the question whether female *dengbêjs* have existed or not has been answered. There has been an effort to prove the entity of women's *dengbêjî* and to analyze it in accordance with the limitations and criteria of the art of the *dengbêjî* and the classification mentioned above. The issue of patronage, the educational processes and the social roles of female *dengbêjs* and the perspective of the society have been dealt with subsequently and the reasons preventing them to perform their art have been detected. Consequently it has been observed that there are numerous female *dengbêjs* and the social obstacles disallowing them to fulfill the art of *dengbêjî* have gradually reduced to a certain extent though they have not disappeared totally. They thus feel freer to maintain this traditional occupation in the public sphere and let the whole world hear their voices.

Keywords: Art of Dengbêjî, Dengbêjî by Women, Women's Role, Patronage, Kilam, Public Sphere.

1. Destpêk

Mijara xebata me ji hêla patronaj, perwerdehî, rol û nêrîna civakî û îcrakirina hunerê ve dahûrîna dengbêjiya jinê ye. Ji bo em bikaribin ji van hêlan ve dengbêjiya jinê analîz bikin pêşî divê em tesbît bikin ka jinên dengbêj hene yan na? Ji ber vê yekê em ê bikevin pey çend pirsên bi vî rengî: Gelo sînor û pîvanên dengbêjiyê çi ne? Û em ji bo kî/ê dikarin bibêjin dengbêj? Ciyawaziya dengbêj ji stranbêj, kilambêj û çîrokbêj heye gelo? Ger hebe çi ye? Gelo yek cure dengbêjî heye yan dengbêjî li gor hin taybetmendiyên xwe dabeş dibe? Da ku em li gorî bersivên van pirsan dest nîşan bikin ku dengbêjên jin hene. Piştî vê tesbîtê êdî dor tê ji van çar hêlan ve analîzkirina dengbêjiya jinê. Divê pêşî em sînor û pîvanên dengbêjiyê diyar bikin paşê jî balê bikêşin ser bandora bipêşketina teknolojiyê û guherîna civakê ya li ser performansa jinê di îcrakirina hunera dengbêjiyê de.

Destnîşankirina hebûna dengbêjên jin û analîzkirina dengbêjiya jinê du hîmên bingehîn in ku xebata me pala xwe dayê. Armanca me ev e ku em sînor û pîvanên dengbêjiyê diyar bikin, dengbêjiyê li gorî bipêşketina teknolojiyê dabeş bikin da ku bikaribin aloziya pênaseyên der barê dengbêjiyê de zelal bikin. Her wiha di çarçoveya rê û rêbazên zanistên civakî de ji hêla patronaj, perwerdehî, rol û nêrîna civakî û îcrakirina hunerê ve analîz bikin û

cudahî û hevpariya dengbêjiya jinê û mêrî dîsa li gor van çar serenavan berawird bikin.

Xebatên berî niha hatine kirin bi awayekî giştî li ser dengbêjiyê hûr dibin lê di vê sehayê de kêma xebat hene ku bergeha xwe bidin jinê, di nav hunera dengbêjiyê de cihê jinê destnîşan bikin. Bi vê xebatê hevî heye ku valahiyekî dagire, ji bo xebatên bi vî rengî bibe mînak. Tesîrên geşedana teknolojiyê, guherînên civakî û bi xwe re afirandina îmkanên ji bo rola jinê di îcrakirina vê hunerê de bide ber çavan.

2. Hunera Dengbêjiyê

Heya niha gelek kesan pênaseya dengbêj(iyê) kirine û her yekî bala xwe daye hin hêlên dengbêjiyê û bi vî awayî gelek pênaseyên cihêreng derketine meydanê. Dengbêj bêjeyeke dariştî ye ku ji du bêjeyan pêk tê; deng û bêj(tin). Mehmet Uzun di berhema xwe ye bi navê “Dengbêjlerim” de ji çend hêlan ve pênaseya dengbêj(iyê) dike: “*Deng* di zimanê min î dayîkê de deng e û heçî *bêj* e ew ê şekil dide deng e, yê ku dengî dibêje ye. Yê ku giyanê dide deng, dengî zîndewar dike ye. Hostayê ku deng ji xwe re kiriye pîşe, însanê ku mekanê wî bûye deng e. Dengbêj, yê ku nefes û jiyanê bexşî dengî dike ye. Dengbêj dengî dike kelam, kelamê dike halê kilamê, stranê. Dengbêj yê dibêje ye, yê vedibêje ye. Ango dengbêj; yê vedibêje, dengî nexş dike, bîrê zindî û geş dike, hetta bîr bixwe ye. Dengbêj di heman demê de yê ku dengî dike kilam, stran û muzîk e jî. Dengêj deng û nefesa ku ziman, nasname, dîrok, kesayetî û bîrê dide însên û însanîyetê; çavkaniya ku mirovî, mirovatîyê, vegotina mirovatîyê bi domana qirneyan re dixê halê robarekî bêsekn e (2008, 11-13).”

Kardaş balê dikişîne pîrhêlûbûna hunera dengbêjiyê; hem ji hêla naveroka berhemên dengbêjiyê ve, hem jî ji hêla fonksiyona hunera dengbêjiyê ve pênaseyeye tekûz dike: “Dengbêj hozan û hunermendên gel in ku bûyerên dîrokî yê bandoreke mezin li civakê kirine yê wekî pevçûnên di navbera eşîran de, şerên eşîran ên bi otorîteyê re, babelotên siruştî yê wekî erdhej, lehî û hwd., bûyerên wekî eşq, jiveqetîn, qîzrevandinê û çîrokên gelêrî vedibêjin; hunera xwe li gorî herêmê bi enstrûman an bêyî enstrûman bi awayekî binewa dikarin îcra bikin; civakê bi awayekî pîrhêlî nas dikin; di nav berhemên xwe de cî didin rengvedana hêlên civakê yê erênî û nerênî; bi rêya vegotinên xwe nerî û kevneşopîyan vediguhêzin (2017, 10).”

Mirov dikare pênaseyên cur bi cur rêz bike. Dengbêjî ji ber ku; tê de muzîk heye wekî *muzîk*, tê de gelek hêmayên destanan derbas dibin wekî *zargotin*, tê de çîrok derbas dibin wekî *vegotina destan û çîrokan*, pîr caran qala qewimînên dîrokî dike wekî *dîroka devkî* û tê de bizarî heye wekî *tiyatroyê/şano*, hêleke wê ye edebî heye wekî *edebiyata dengbêjiyê* hatiye binavkirin. Ev navlêkirinan ji ber hin taybetiyên dengbêjiyê hatine kirin. Rast e di nav hunera dengbêjiyê de muzîk, zargotin, vegotina destan û çîrokan, dîroka devkî, şano û edebiyat hene û her yek ji van aliyekî dengbêjiyê temsîl dikin lê bi tena serê xwe nikarin bibin navekî giştî bo dengbêjiyê. Lê wekî Yorulmaz jî diyar kiriye; hunera dengbêjiyê cureyê serbixwe ye di nav hunerên dikê û xwepêşandinê de (2017: 53). Li gorî Çaçan jî dengbêjî cureyê serbixwe ye. Çaçan kilamê wekî vegotina dengbêjiyê binav dike û kilamê ji stran û çîrokê cuda dike û dibêje kiriyara dengbêjiyê ne gotin e vegotin e (2013: 25).

2.1. Sînorên Hunera Dengbêjiyê

Berî her tiştî divê em xususiyetên dengbêjiyê diyar bikin. Ji bo em ji kesekî/ê re

bikaribin bibêjin dengbêj gelek xusûsiyet lazim in. Kardaş wan xusûsiyetan weha rêz dike:

- Divê dengbêj xwediyê dengê xweş û qirikeke xurt be.
- Ligel zanîna berhemên hostayane¹ bixwe jî li ser qewimînên berî xwe û dema xwe bi awayekî jixweberî bikaribe berhemana biafirîne.
- Haya wî li 'urf û 'edetên civakê hebe, li gor wan 'urf û 'edetên tevbigere û hurmetê nîşanî kevneşopiyên civakê bide.
- Divê xwedî bîreke hêzdar be da ku bikaribe zûtir fêrî berhemana bibe û jiber bike. Divê ji hunera dengbêjiyê hez bike û dilsoz be (2017: 14).

Yorulmaz berhemên dengbêjiyê wekî kilam binav dike û kilamê weha terîf dike: Bêjeya kilamê ji bêjeya kelam a zimanê erebî çêbûye û bi şeweya kilamê derbasî zimanê kurdî bûye. Têgeha kelamê di lîteratûra Îslamî de bi têgeha felsefeyê re hev reng e. Kilam pala xwe didin çîrokên ser û binê wan û dirêjaya wan diyar. Û taybetiyên kilamê yên şeweyî weha rêz dike:

- Hemû kilamên dirêj bi mirina lehêng diqedin.
- Lehêngên wan hercar di aliyê têkçûyî de ne.
- Kilam tu car bi şanazî naqedin.
- Di kilaman de cidiyetek heye, hêmanên mizahî cî nagirin.
- Ji bilî çend methiyeyên dengbêjên diwanan lehêngên hemû kilaman kesên bierdem in û wekî mînak Kilamên Derwêşê 'Evdî û 'Edûleyê, Memê Alan, Siyabend û Xecê û hwd. lehêngên wan bi erdem in, têk diçin û dimirin (2017: 56).

Kilam bi awayekî teatral têne vegotin (Kardaş, 2017: 16). Kilam cureyeke ku ji muzîkê zêdetir nêzî zimên e (Schafers, 2016: 25). Stran bi piranî ligel amûreke muzîkê tê îcrakirin. Herçiqas stranên gelêrî hebin jî gotinên stranan piranî aîdî stranbêjan in. Di stranan de temaya bingehîn evîn e (Tan, Önen û y.d. 2010: 46). Stran ji lêkera strînê tê. Stran formeke muzîkê ye. Li gor kilaman kurt in. Li gorî Yorulmaz bazarî di dengbêjiyê de jî heye di çîrokbêjiyê de jî. Dengbêjî bazarî kesên têkçûyî, bierdem û mirî dike, lê çîrokbêjî bazarî qehremanên fantastîk û heywanan dike. Di vir de dengbêjî û çîrokbêjî li hev cuda dibin (2017: 57). Stranbêj bi tenê berhemên hostayane yên dengbêjên berê gotine icra dikin, behremendiya wan a jixweberî tune. Kilambêj têgeheke ku ji bo kesên bûyer, destan û hikayetên dîrokî dibêjin tê bikaranîn (Kardaş, 2017: 10). Vêga gelo em dikarin ew kesên kilaman dibêjin wekî kilambêj, yên stranan dibêjin wekî stranbêj û yên çîrokan dibêjin wekî çîrokbêj binav bikin? Lê em ê li kî/ê re bibêjin dengbêj? Birastî jî diyarkirina sînoren wan gelek zehmet in. Îro di civakê de ji bo çîrokbêj, stranbêj û kilambêjan jî pirî caran dengbêj tê gotin. Wekî ku Kardaş jî diyar kiriye; ji ber ku di civakê de rêzdariyeke mezin ji bo dengbêjan heye, ev navên borî hemû wekî dengbêj têne binavkirin (2017: 11). Ji ber ku dengbêjî di civakê de gelek biqîmet tê dîtin, rêzdariyeke mezin jê re tê girtin û wekî semboleke ziman û çanda kurdî wateyeke siyasî lê tê barkirin, em dikarin bibêjin popûlarîteyeke wê ya diyar heye. Herweha gotina di malbata herkesekî de dengbêjek heye berbelav e, piraniya kesên ku bi muzîkê re eleqedar in xwe wekî dengbêj binav dikin û ev ji bo wan şanaziyek e (Öztürk, 2012: 139).

2.2. Dabeşkirina Hunera Dengbêjiyê

¹ Bi berhemên hostayane qest kilamên wekî Memê Alan, Binevşa Narîn, Kerr Kulik, Siyabend û Xecê, Dewrêşê 'Evdî û hwd. ne.

Li gorî Hêja'yê dengbêjî dibe du bir: Dengbêjiya di bin patronajê de û dengbêjiya serbixwe. Ango dengbêjiya profesyonel û ya amator (2015: 39). Wekî ku tê zanîn her mîr û axayekî kurdan ji xwe re dengbêjek digirt, debara wî dikir, dengbêjan jî di dîwanên mîr û axayan de dengbêjiya xwe îcra dikirin. Ew kesên ne dengbêjên mîr û axayan bûn jî bi awayekî serbixwe/amator dengbêjiya xwe îcra dikirin. Her çiqas ev dabeşkirin hatibe kirin jî ji ber ku ew serdem guheriye, ne mîr û axa mane ne jî ew 'urf' û 'edetên berê'. Ger em serdemên dengbêjiyê wekî serdema klasîk û serdema nûjen dabeş bikin dê gelek tiştên ku em li ser li hev nakin zelal bibin. Çawa ku dinya rojbiroj diguhere, dengbêjî jî her wusa diguhere, ev tiştêkî asayî ye. Ji ber vê yekê em nikarin dengbêjiyê têxine qalibên teng û li gorî wan qaliban binirxînin. Niha şûna dîwanên mîr û axayan malên dengbêjan yan jî şevbuhêrkên televîzyonan û hwd. digirin.

Serdema em tê de dijîn serdema elektronîkî ye. Jiyana mirovan li gorî pêşketina vê teknolojiyê didome. Însan li gorî rewşa teknolojiyê terza jiyana xwe kifş dikin. Bivê nevwê xwe di nav vê dinyayê de dibînin, nikarin xwe derveyî vê teknolojiyê bihêlin. Çanda mirovî jî bi guherîna dem û teknolojiyê re diguhere. Ragihandin, medya, fêrbûn, rêwîti, çandinî û hema bêje her tiştê mirovan rojbiroj diguherin. Ji ber elektrîk û alavên bi elektrîkê dixebitin em vê serdemê re dibêjin serdema elektronîkî (Yıldırımçakar, 2017: 5). Ev pêşveçûna teknolojiyê tesîr li hunera dengbêjiyê jî kiriye. Ji ber ku dengbêjê navdar ê kurdan Evdalê Zeynikê berî vê guherîna jiyabû, îmkana qeydkirina dengê wî tunebû, niha li ber destê me dengê wî tune ye, her weha dengê dengbêja jin Gulêya hevîna Evdal jî. Em ji kilamên ku nîspetî wî dikin di derbarê wî de agahiyan distînin. Lê dengê dengbêjên wekî Şakiro, Reso, Nûroyê Meter û hwd. em bi saya teybê û qasetan dikarin guhdarî bikin. Dîsa bi saya radyoyên Bexda, Urmiye û Rewanê gelek dengbêj û stranbêjên kurd cara 'ewil îmkana qeydkirin û belavkirina dengên xwe dîtin. Ango bi saya vê teknolojiyê dengên wan wenda nebûne û gihiştine roja me. Piştî radyo û teybeyan televîzyon derketin, qanalên taybet vebûn û niha jî tora înternetê heye. Çanda devkî û nivîskî bi saya van amûrên ragihandine berbelavî her derî dibin.

3. Dengbêjiya Jinê

Gelo jinên dengbêj hene yan em jinên stranbêj wekî dengbêj binav dikin? Di zimanê kurdî de bêjeya dengbêj hem ji bo mêran hem jî ji bo jinan tê bikaranîn, anga zayendê nîşan nade. Ger em jî wekî Schafers'ê kilam gotinê wekî pîvana dengbêjiyê bihesibînin gelek dengbêjên jin hene (2016: 25). Wekî Bozkuş jî diyar kiriye; di civaka kurdan de, herçiqas mîr li gorî jinan di îcrakirina hunera dengbêjiyê de li pêş bin jî, rêjeya jinên ku di serdema xwe de bi nav û deng bûne bilind e. Wekî mînak; Meryem Xan, Gulîzera Etar, Sûsika Simo, Werda Şemo, Fatma Îsa, Asa Evdîle, Xana Zazê, Naza Kokil, Zadîna Şekir û Eyşe Şan (2011: 103). Lê divê ev pîrs bê kirin; gelo ev kesên navborî dengbêj bûn yan di forma dengbêjiyê de stran digotin. Di serdema dengbêjiya klasîk de ku bi derketina radyo û teybeyan ji serdema modern vediqete, bi tenê navê sê dengbêjên jin hatiye tespît kirin. Navê Gulê wekî dengbêja jin a pêşîn tê bilêvkirin. Li gorî Öztürk ji bilî Gulê jineke bi navê Pero jî heye ku dengbêjeke xurt e û di serdema Gulê de jiyaye. Dîsa tê qalkirin ku di serê salên 1900î de li Hekariyê dengbêjeke bi navê Dengbêj Hemîde jî hebûye (2012: 109). Lê me dengê van hersê dengbêjan nebihîstiye, bi tenê li gorî çavkaniyên devkî û civakî em dizanin ev dengbêj hebûne. Ango di destê me de tu belge tune ye ku em bikaribin bibêjin ev hersê jinên dengê hebûn.

3.1. Patronaj

Wekî me li jorê jî qala dengbêjî û patronajê kir, bi tenê dengbêjên mêr bi təkiliya patronaja mîr û axayan dengbêjiya xwe îcra kirine, jineke ku bûbe dengbêja mîr yan jî axayekî me nebihîstiyê. Li gor Gürür təkiliya van dengbêjan bi mîr û axayan re li ser təkiliyeke aborî bû (2014: 42). Li gorî Hêja'yê "terefê dengbêjiyê terefê mêran e, û dengbêjiyê, bi taybetî jî dengbêjiya profesyonel deriyê xwe ji jinan re girtiye." Ji serdema dengbêjiyê ya klasîk ev tesbîtên wê di cî de ne. Lê di serdema dengbêjiya modern de dibe ku mîr û axayên ku patronaja dengbêjiyê bikin tune bin lê radyo û televîzyon û saziyên bi van re tēkilidar hene. Gelo em radyoyên Bexda û Rewanê yan televîzyonên îroyîn nikarin wekî patron/hamî bihesibînin? Kesên wekî Ayşe Şan, Meryem Xan, Sûsika Simo, Fatma Îsa, Îran Mucerdî ku ji hêla gelek kesan ve wekî dengbêj tene qebûlkin, bi patronaja radyoyên Rewan, Bexda û Urmiyê îmkân dîtine ku dengê xwe bigihînin cihanê û dengê wan bê qeydkirin. Ev îmkana patronajê ne tenê ji bo mêran bû jinan jî lê îstîfade kirine. Ango cara pêşîn jinan di bin patronaja radyoyan de dengbêjiya profesyonel îcra kirine.

3.2. Perwerdehî

Jin li gorî mêran zêdetir hestiyar in, ev rewş di kilamên jinan de bi awayekî eşkere derdikeve pêş. Hem ji hêla xweşbûna dengî ve jî jin gavekî li pêş mêran in. Jin eşq û evîna xwe, eş û azarên xwe, fikr û ramanên xwe bi hêsayî di berhemên xwe de dineqşînin. Lê wekî Bozkuş'ê jî diyar kiriye; mêr gund bi gund, bajar bi bajar geriyane û dengbêjiya xwe îcra kirine lê îmkânên jinan yê wusa tune bûne ji ber vê yekê mecbûr mane ku hunera xwe di çarçoveyeke teng de îcra bikin (2011: 129). Vê rewşê bandor li perwerdehiya jinan jî kiriye. Jinan ji ber ku îmkân nedîtine wekî dengbêjên mêr bikaribin dever bi dever bigerin û dengbêjiya xwe îcra bikin, dengbêjên deverên din nas bikin, hunera xwe pêş ve bibin, di derdoreke teng de hînî dengbêjiyê bûne, li ber radyoyan û ji kesên malbata xwe fêr bûne. Li gorî Öztürkê jin bi piranî li radyoyan fêrî dengbêjiyê bûne: Dengbêjên jin yê Wanî di hevpeyvînan de digotin me gelek radyoya Rewanê guhdarî dikir, cara ewil me dengê dengbêjan li wir bihîst û em li ber radyoya Rewanê hînî kilam û stranan bûn (Öztürk, 2012: 110).

Di sala 2011yan de li Wanê, ji hêla çend jinên dengbêj ve bi navê Komela Jinên Hunermend û Dengbêj komeleyek ava bûye. Li ser dengbêjiyê ders hatine dayîn. Bi saya vê komeleyê jin li hev fêrî kilam û stranan bûne, wekî dibistana dengbêjiyê bi kar tînin. Û dikarin dengê xwe bi dorhêla kamuyê de îcra bikin. Wekî Çelikê jî diyar kiriye; kole bi tenê perwerdehiyê dide keçikên piçûk, bi təkiliyeke hosteyî-çiraxî dersan didin û li tirkîyê cara 'ewil koroya dengbêjan damezirandine (2014: 645).

3.3. Rol û Nêrîna Civakî

Piraniya berhemên çandî li ser jinan in. Jin, di nava gelek helbest, çîrok û stranan de temaya bingehîn in û gelek berhemên folklorî ji hêla jinan ve hatine çêkirin. Wekî Alakom jî gotiye: "Jinan di folklorê kurdî de ji xwe re textek ava kirine û serdestiyeke wan heye. Di folklorê kurdî de gotin gotina jinan e û kilam kilamên keçikan in", (2009: 13). Di jiyana rojane de bi tenê jin lorî û zêmar/şînî'yan dibêjin. Ev cure bi tenê malê jinan in. Jin van cureyan diafirînin û dibêjin. Mêr ne vana diafirînin ne jî dibêjin. Lê jin ji bilî van cureyan

kilaman jî dibêjin. Dîsa mêr gelek kilaman bi perspektîfa jinan dibêjin. Hêja balê dikişîne li ser vê perspektîfê û pirseke bi vî awayî dike: “Ev jina ku di kilamê de diaxive bi rastî jî jin e yan fenteziya mêrekî ye?” (2015: 41) Gelo di afirandina kilaman de rola jinan yan ya mêran mezintir e? Hêja pala xwe dide teza Milman Parry û weha dibêje: “Dawiya afirandina kilamekê tune. Kilamek her cara ku tê gotin ji nû ve tê afirandin. Di vê afirandina bêdawî de jin û mêr bi qasî hev cih girtine.” Û weha didomîne: “Mimkun e ku hin kilam ji aliyê jinan ve hatibin afirandin û ji aliyê mêran ve hatibe belavkirin.” Lê Schafers qala tezeke dîroka dengbêjiyê dike ku li gorî vê tezê di demên berê de jinên dengbêj yê herî mezin, kilamên ku qala dîroka kurdan, şerên destanî û evînen dilsoj dikirin. Piştî ku kurd bûne misilman, ew sîstema dêkanî/anaerkil guherî derbasî sîstema bavkanî/ataerkil bûn, mêran kilamên jinan dizîn, kirine malê xwe û dengê jinan wekî guneh û şerm nîşandan her weha dengê jinê hate fetisandin û dengê jinê hepsî nava civatên ku bi tenê ji jinan pêk tên kirin (2016: 26).

Di nava kurdan de hema bêje hemû jinên ku dengên wan xweş û xwedî qabiliyet di şevên hinê, dawetan, şîn û dîwanan de distirên. Lê bi gelemperî ev dorhêlên jinan in. Li gorî kurdên misilman, di nava kurdên êzdî de rêjeya jinên dengbêj bilind e û dikarin di nav civakên têkel/cegubez de bistirên. Piştî îslamê eger jin û mêr dê di heman dîwanê de bistirên wê gavê mekan, li gorî jin û mêran li hev cuda bike tê dizaynkirin. Lê wekî Öztürkê jî gotiye; li gorî ‘eşîr û baweriyê ev rewş diguhere yê jin û mêr tevlihev bistirên û bileyîzin jî hene. Lê ji ber ku li gorî baweriyê ku dengê jinê bo mêrên biyanî heram û şerm dibîne destûr nedaye ku jin li her derî bi awayekî azad dengê xwe îcra bikin. Lê astengiya herî mezin zexta civakî ya “patriyarkal²” û bêjara dînî ye (2011: 115).

Fatma Îsa jina misilman a ‘ewil e ku di radyoya Rewanê de bûye dengbêj. Lê Îsa encax piştî temenekê dikare dengbêjiya xwe li ser radyoyê îcra bike. Ji ber ku ciwaniya wê derbas bûye, pîr bûye û seksûalîteya xwe winda kiriye, piştî menapozê jimbûna wê nayê jêpîrsîn, êdî tu astengî nemaye ku dengê xwe bi radyoyê belav bike û mêr dengê wê bibihîzin (Sakin û Sert, 2010).

Dema em dengbêjên jin bi hêla seksuelîteya civakî binirxînin ji bo hunera xwe îcra bike civak hin berpirsiyariyên biyolojîk û civakî ji wan dixwaze. Wekî mînak; berpirsiyariya dayîkbûnê, zarokmezinkirinê, destûra mezinên malbatê, destûra mêrê wê, gunehbûna gotina kilam û stranên ya li cem mêran û hwd. astengiyan li pêş jinan in ku wekî mêran bi rihetî nikarin dengbêjiyê îcra bikin (Kardaş, 2017: 44). Li vir jî diyar dibe ku rola ku civakê li jinê barkiriyê li pêşiya îcrakirina dengbêjiya jinê dibine asteng, jin ji ber van berpirsiyariyan wekî mêran nikarin bi hêsayî dengbêjiya xwe îcra bikin.

Dîsa lavlêkên jinên dengbêj jî wekî yê mêra ne. Yan li gorî ‘eşîrê, herêmê, malbatê hatine binav kirin; wekî Fatma Îsa, Ayşe Şan, Gulê, Dengbêj Dilşa, Sûsika Simo, Îran Mucerdî û hwd. Wekî Kardaş jî diyar kiriye; dema em li navlêkirina dengbêjên jin dinêrin em dibînin ku dengbêjên jin ji ber rolên xwe yê civakî navên *yêndin* lê nehatiyete kirin û di vê kevneşopiyê de wekî dengbêjên mêr mexles girtine (Kardaş, 2017: 44).

Heta em dikarin bibêjin di dema îroyîn de jinên dengbêj ji hêla civakê ve ji mêran zêdetir tene parastin. Kardaş tespîteke weha kiriye; îro di dîwanên dengbêjan û civatan de

² Bavkanî/Ataerkil.

jinên dengbêj bi rehetî bi dengbêjên mêr re dengbêjiya xwe îcra dikin. Bi bandora guherîna şert û mercên cihanê rêzdariya ji bo dengbêjên jin tê girtin zêdetir bûye û di şevbêrk, festîval, dîwanên dengbêjan de ji bo dengbêjên jin ciyawazî tê nîşandin (Kardaş, 2017: 45).

Bi guherîna dorhêla sosyo-polîtîk, modernbûn û tesîra teknolojiyê re jin bi nasnameyên xwe yê hunerî îro bi awayekî aktîf tevî warê giştî dibin û îmkânên xweîfadekirina wan zêdetir bûye (Öztürk, 2012: 139).

3.4. Îcrakirina Pîşeyî

Dema em qala dengbêjên jin dikin bivê nevē girîngiya radyoyên wekî Rewan, Bexda, Urmîyê derdikevine pêş. Ev jî nîşan dide ku jinan li Tirkîyê ji bo îcrakirina dengbêjiyê îmkân nedîtine. Bozkuş vê yekê weha tîne ziman; divê mirov bandora cografyayê ya ku îmkân daye jinan da ku karibûne dengê xwe bidine bihîstin pişguh neke. Herweha pîrî caran jinên dengbêj li ber zext û zordariya civak û malbatê, pîrsgirêkên civakî koçî welatên din kirine û hunera xwe li van deran îcra kirine. Em vê koçê wekî revekê dikarin bînav bikin. Tê dîtîn ku jinên dengbêj li derveyê axa Tirkîyê, li deverên rojhilatî yê wekî Iraq, Gurcistan, Ermenistan, Îran û Rusyayê karibûne bisitirin (2011: 104). Dema em li xebatên radyoya Rewanê dinêrin em dibînin ku ji bo dengbêjên jin peywira enstîtûyekê hildaye, bi taybetî jî dema em di wê serdemê de li ser rewşa jinên Tirkîyê difikirin ku di bin zext û zordariyê de bûn, em têdigihjin ku jinên Sovyeta Ermenistanê gelek azad bûne (Bozkuş, 2011: 112).

Di civaka kurdan de bêguman dîne îslamê bandor li dirûvgirtina rola jinê kiriye lê divê meriv vê rewşê bi tenê dîne îslamî re girê nede. Herweha di paşvemana jinê de hebûna rewşeke feodal, şerên cihanê yê yekem û duyem, polîtîkayên siyasî û çandî yê li ser kurdan hatine meşandin cihekî girîng digirin (Bozkuş, 2011: 107). Her çiqas polîtîkayên dijî çanda kurdan hêj didomin jî, di roja me de bi festîvalên çandî û hunerî, navendên çandê, malên dengbêjan, bernameyên radyo û televîzyonan ev kevneşopî zindî dimîne.

Encam

Hunera Dengbêjiyê di nav hunerên dikê û xwepêşandinê de cureyeke serbixwe ye. Her çiqas hunera dengbêjiyê wekî muzîk, zargotin, şano, dîroka devkî, edebiyat û vegotina destan û çîrokan tê binavkirin jî ev her navek taybetiyeke vê hunerê temsîl dikin, lê bi tena serê xwe nikarin bibin navekî giştî. Berhemên dengbêjiyê kilam in; bi mirina leheng diqedin, qala kesekî têkçûyî û bierdem dikin. Tu carî bi bextewarî naqedin û berhemên cidî ne, bi hewayeke teatral tene pêşkêşkirin. Heçî stran e; ji bêjeya strîne tê, formeke muzîkê ye, li gorî kilaman kurt in û temaya stranan evîn û evîndarî ye. Çîrok û kilam; ji hêla mijara bizariya xwe li hev cuda dibin: kilam bîzarî kesên têkçûyî, mirî û bierdem dike lê çîrok bîzarî heywan û bûyerên fantastîk dike.

Di bin patronaja mîr û axayan de bi tenê mêran dengbêjiya xwe îcra kirine. Jinên ku di bin patronaja mîr û axayan de dengbêjiya xwe îcra kirine heta niha nehatine tesbît kirin. Herçiqas navê Gulê, Pero û Dengbêj Hemîdeyê wekî dengbêjên jin ên 'ewil derbas dibin jî di destê me de tu belge tunene ku ew kes bi rastî hebûne û dengbêj bûne yan jî dengbêja mîr yan axayekî bûne. Dîsa ji ber qîmet û popûlerîteya dengbêjiyê kesên stranbêj, çîrokbêj û hwd. jî xwe wekî dengbêj binav dikin.

Cara 'ewil bi radyoya Rewan, Bexda û Urmiyê dengbêjên jin dengbêjiya profesyonel îcra kirine. Jin ji ber baweriyên dînî, rewşa feodal, şerê cihanê yê yekem û duyem, polîtîkayên dijî çandê kurdî di îcrakirina dengbêjiyê de rastî gelek tengasiyan hatine. Jinan ji ber ku wekî mêran nikaribûne gund bi gund bigerin, dengbêjiya xwe di dorhêleke deng de îcra kirine. Vê yekê bandor li perwerdehiya jina jî kiriye, li ber radyoyan yan jî ji kesên malbata xwe hînî dengbêjiyê bûne. Di serdema dengbêjiya modern de ji ber komele û malên dengbêjan îmkanên îcrakirin û perwerdehiya dengbêjiyê zêde bûne. Rola ku civakê li jinê kiriye bûye asteng ku jin bi hêsanî dengbêjiya xwe îcra bikin. Dîsa lorî û zêmar berhemên jinan in, bi tenê jin van berhemên diafirînin û dibêjin û hat dîtin ku dengbêjên jin jî wekî dengbêjên mêr navlêk hildane, di vê hêlê de tu cudatî di navbera jin û mêran de tune ye. Lê îro ji ber guherîna şert û mercên civakî jin îro bi rihetî dikarin dengbêjiya xwe îcra bikin, heta ji mêran zêdetir rêz ji bo jinan tê girtin.

Jêder

- Alakom, R. (2009). *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyê Jinan*. İstanbul: Weşanxaneya Avesta.
- Bozkuş, Y. D. (2011). *Kürt Toplumunda Kadın Dengbêjler*, Kültürlerarası İletişim Bağlamında İnsana Dair Duygular ve Ritüeller. (ed.). Mora N. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çaçan, S. R. (2013). *The Dengbêj Tradition Among Kurdish-Kurmanj Communities: Narrative and Performance During Late Nineteenth and Twentieth Centuries*. (Teza Mastirê ya Neweşandî). Zanîngeha Boğaziçiyê Enstîtûya Zanistên Civakî
- Çelik, D. (2014). *Dengbêjliğin Erilliği ve Küçük Kadın Dengbêjler*, Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı (ed.). Şimşek L. û Talay B. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları
- Gürür Z. (2014). *Dengbêjî di Pêywenda Patronajê de*. (Teza Mastirê ya Neweşandî). Zanîngeha Mardîn Artûklûyê Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tirkiyeyê.
- Hêja. (2015). "Hegemonyaya Bavkanî jî Dişikê: Mîkro-Têkoşîn û Mîkro-Şoreşa Dengbêja Jin". *Zarema*. j. 4.
- Kardaş, C. (2017). *Âşîgîn Sazî Dengbêjin Sesi (Dengbêjlik ve Âşîklık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Öztürk, S. (2012). *Kadın Kimliği Bağlamında Kültürel Bellek ve Van Merkezdeki Kadın Dengbêjliği Yansımaları*. (Teza Mastirê ya Neweşandî). Zanîngeha Teknik a Stenbolê Enstîtûya Zanistên Civakî.
- Sakin, E. û Sert G. (2010). *Kadın Dengbêjler*, <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=339>, (Dîroka

Lêgerînê: 20/11/2017).

Schafers, M. (2016). "Utançtan Kamusal Sese Kadın Dengbêjler, Acının İşlenişi ve Kürt Tarihi". (wer.). Öpengin E. *Kürt Tarihi*. j. 26.

Tan, S., R. Önen, û y.d. (2010). *Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Uzun, M. (2008). *Dengbêjlerim*. İstanbul: İttaki Yayınları.

Yıldırımçakar, M. (2017). *Heyranok di Edebiyata Kurdî ya Gelêrî de, Mînaka Herêma Wanê*. (Teza Mastirê ya Neweşandî). Zanîngeha Mûş Alparslanê Enstîtûya Zanistên Civakî.

Yorulmaz A. (2017). "Dengbêjler ve Sözlü Tarih Dosyası Üzerine Bir Eleştiri". *Kürt Tarihi*. j. 28.